

Andreas Alsøe, Dan Hindsgaul og Thomas Jensen

Baltisk balancegang – Nationalitetsproblematikken i de baltiske stater

Artiklen belyser årsagerne til de nuværende etniske konflikter i Baltikum, forholdet mellem etnisk og social konflikt samt staternes overordnede strategier. De etniske konflikter bunder i sociale og politiske konflikter frembragt af den igangværende transitionsproces. Sovjetunionens nationalitetspolitik har skabt en række politiske, sociale og demografiske problemer, som medfører konflikter mellem baltere og indvandrere. Konflikten drejer sig i sin kerne om, hvorvidt der skal opbygges eksklusive nationalstater, hvor kun balterne tildeles fulde borgerrettigheder eller multi-etniske samfund med lige rettigheder for alle etniske grupper. For at løse denne konflikt må de nye demokratiske baltiske stater som et minimum garantere ikke-statsborgerne visse grundlæggende rettigheder. Endelig vurderer artiklen konfliktens fremtidige udviklingsmuligheder og kommer med forslag til, hvorledes en tilspidsning af konflikten kan afværges.

Grundlæggende er der to måder at anskue etniske konflikter på. Den ene tilgang anskuer den etniske identitet som et så grundlæggende træk hos individerne i de etniske grupper og de historisk betingede antagonismer mellem konfliktende etniske grupper som så evigtgyldige, at en konflikt kun vanskeligt vil kunne finde en permanent løsning, men højst undertrykkes. Denne type af forklaringer, der under ét kaldes for primordiale, lægger vægt på individets loyalitet over for traditionelle enheder som familie eller stamme og opfatter etnisk identitet som et udtryk for individets behov for at have et tilhørsforhold i samfund, hvor det ikke er lykkedes staten at skabe stabile fællesskaber for borgerne (Mckay, 1982: 397). Denne tilgang ligger også til grund for en meget udbredt opfattelse af årsagerne til nationalitetskonflikternes opblussen i Østeuropa, populært kaldet grydelågsteorien (Sampson, 1992: 397). Ifølge denne opfattelse har kommunismens og sovjetstatens sammenbrud løftet låget for konflikter, som har ligget og simret siden krigen.

Den konkurrerende opfattelse er, at etniske identiteter er konstruerede og bruges til at mobilisere folk til andre formål (Eriksen, 1991: 481). Etniske konflikter drejer sig ikke om historie eller følelser, men om politiske eller sociale interessekonflikter (Mckay, 1982: 399). Den instrumentelle tilgang, der fokuserer på situationelle forklaringer, lægger vægt på, at etniske identiteter og konflikter er fænomener, der kan afgrænses til konkrete historiske perioder og udspringer af de helt specifikke sociale og politiske forhold, som eksisterer i perioden (Sampson, 1991: 30).

Denne artikel fokuserer på de politiske og sociale forhold. Det er en grundlæggende antagelse i artiklen, at det først og fremmest er dem, der betinger udviklingen i de nationale modsætninger i de baltiske stater i dag. Det er derfor også her, at det er muligt at påvirke udviklingen i en gunstig og konfliktløsende retning. I det følgende beskrives de politiske og sociale interessekonflikter, der udgør potentialet for etniske konflikter mellem baltere og ikke-baltere.

Andreas Alsøe, Dan Hindsgaul og Thomas Jensen

Baltisk balancegang – Nationalitetsproblematikken i de baltiske stater

Artiklen belyser årsagerne til de nuværende etniske konflikter i Baltikum, forholdet mellem etnisk og social konflikt samt staternes overordnede strategier. De etniske konflikter bunder i sociale og politiske konflikter frembragt af den igangværende transitionsproces. Sovjetunionens nationalitetspolitik har skabt en række politiske, sociale og demografiske problemer, som medfører konflikter mellem baltere og indvandrere. Konflikten drejer sig i sin kerne om, hvorvidt der skal opbygges eksklusive nationalstater, hvor kun balterne tildeles fulde borgerrettigheder eller multi-etniske samfund med lige rettigheder for alle etniske grupper. For at løse denne konflikt må de nye demokratiske baltiske stater som et minimum garantere ikke-statsborgerne visse grundlæggende rettigheder. Endelig vurderer artiklen konfliktens fremtidige udviklingsmuligheder og kommer med forslag til, hvorledes en tilspidsning af konflikten kan afværges.

Grundlæggende er der to måder at anskue etniske konflikter på. Den ene tilgang anskuer den etniske identitet som et så grundlæggende træk hos individerne i de etniske grupper og de historisk betingede antagonismer mellem konfliktende etniske grupper som så evigtgyldige, at en konflikt kun vanskeligt vil kunne finde en permanent løsning, men højst undertrykkes. Denne type af forklaringer, der under ét kaldes for primordiale, lægger vægt på individets loyalitet over for traditionelle enheder som familie eller stamme og opfatter etnisk identitet som et udtryk for individets behov for at have et tilhørsforhold i samfund, hvor det ikke er lykkedes staten at skabe stabile fællesskaber for borgerne (Mckay, 1982: 397). Denne tilgang ligger også til grund for en meget udbredt opfattelse af årsagerne til nationalitetskonflikternes opblussen i Østeuropa, populært kaldet grydelågsteorien (Sampson, 1992: 397). Ifølge denne opfattelse har kommunismens og sovjetstatens sammenbrud løftet låget for konflikter, som har ligget og simret siden krigen.

Den konkurrerende opfattelse er, at etniske identiteter er konstruerede og bruges til at mobilisere folk til andre formål (Eriksen, 1991: 481). Etniske konflikter drejer sig ikke om historie eller følelser, men om politiske eller sociale interessekonflikter (Mckay, 1982: 399). Den instrumentelle tilgang, der fokuserer på situationelle forklaringer, lægger vægt på, at etniske identiteter og konflikter er fænomener, der kan afgrænses til konkrete historiske perioder og udspringer af de helt specifikke sociale og politiske forhold, som eksisterer i perioden (Sampson, 1991: 30).

Denne artikel fokuserer på de politiske og sociale forhold. Det er en grundlæggende antagelse i artiklen, at det først og fremmest er dem, der betinger udviklingen i de nationale modsætninger i de baltiske stater i dag. Det er derfor også her, at det er muligt at påvirke udviklingen i en gunstig og konfliktløsende retning. I det følgende beskrives de politiske og sociale interessekonflikter, der udgør potentialet for etniske konflikter mellem baltere og ikke-baltere.

Balterne har overtaget statsmagten, og staternes politik over for mindretallene vil have afgørende indflydelse på, om landene udvikler sig til stabile demokratier eller bliver centrum for etniske uroligheder, der i sidste ende kan true landenes selvstændighed.

Immigration og sociale forandringer

Perioden efter de baltiske landes indlemmelse i Sovjetunionen var præget af en voldsom forandring i befolkningernes størrelse og nationale sammensætning: Jødisk holocaust, repatriering af tyskere og svenskere samt hundrede tusinder af døde, flygtede eller deporterede baltere. Siden fulgte efterkrigstiden med over tre millioner immigranter fra andre dele af Sovjetunionen, primært Rusland, Hviderusland og Ukraine. De etniske minoriteter i Baltikum udgjorde før anden verdenskrig omkring en halv million mennesker – sidst i 1980'erne var dette tal vokset til to millioner. Immigrationstrømmen vendte omkring 1989, og i dag forlader i gennemsnit hundrede mennesker dagligt de baltiske lande.

Mange immigranter blev sendt til Baltikum for at hjælpe med at rydde op efter krigens ødelæggelser. Men den tidlige efterkrigsimmigration var tillige begrundet i Moskvas ønske om maksimal militær og politisk kontrol med de nye republikker. De fleste immigranter kom fra nærtliggende områder i Rusland og havde derfor et vist forhåndskendskab til landene. Mange var forholdsvis veluddannede, hvilket adskiller dem fra immigranterne fra 1960'erne og frem. Fra denne periode og fremefter styredes immigrationen i højere grad af, hvad man kunne kalde planøkonomisk logik. På grund af den veludviklede infrastruktur samt det høje uddannelsesniveau i landene blev store militær- og industrivirksomheder placeret i den baltiske region. Den hastige industrialisering krævede mere arbejdskraft, end især de urbaniserede samfund i Estland og Letland kunne levere, og derfor blev immigranter fra det øvrige Sovjetunionen hentet til fabriksanlæggene som arbejdere. I takt med at immigrationspotentialet fra såvel den baltiske landbefolkning som fra nærområderne i Rusland blev opbrugt, kom immigranterne i højere grad fra fjernere områder i Sovjetunionen. Immigranterne var tiltrukket af den højere levestandard samt muligheden for arbejde og billige nybyggede boliger. De havde ofte kun et begrænset kendskab til de baltiske landes kultur og historie som selvstændige nationer og havde på grund af det russiske sprogs dominerende position ikke behov for at lære det lokale sprog.

Det polske mindretal i Litauen har derimod boet på det nuværende litauiske territorium i mange generationer og er blevet kraftigt formindsket siden anden verdenskrig, hvor over halvdelen af polakkerne forlod Litauen (Matakas, 1992: 12). Ikke-balterne er geografisk koncentreret i hovedstæderne, hvor de udgør omkring halvdelen af indbyggerne og i områderne omkring de industrielle og militære anlæg. I områder som det nord-østlige Estland, Davgavpilsregionen i Letland samt Vilnius- og Salcininkai-regionerne i Litauen udgør ikke-balterne flertallet af lokalbefolkningen. Endelig bor baltere og ikke-baltere i forskellige kvarterer og områder af byerne, da ikke-balterne som immi-

Tabel 1. Migration til/fra andre sovjet-republikker 1946-1993, tusinder

	Estland 1946-1989	Letland 1947-1988	Litauen 1951-1989 ¹
Immigration	1.158,6	1.517,8	1.093,5
Immigration/år	26,3	36,1	28,0
Nettomigration	365,9	445,2	311,0
Nettomigration/år	8,3	10,6	8,0
	Estland 1990-1992 ²	Letland 1989-1993 ³	Litauen 1990-1992
Emigration	39,6	127,8	58,5
Emigration/år	15,8	30,1	19,5
Nettomigration	-25,3	-75,7	-32,9
Nettomigration/år	-10,1	-17,8	-11,0

1. 1945-1950 præget af voldsom migration, men data ikke tilgængelige.

2. Til og med 1. halvår 1992.

3. Til og med 1. kvartal 1993.

Kilder: Sakkeus, 1993: Appendix (Es 1946-89, Le 1947-88, Li 1961-90); Saar og Titma, 1992: 38 (Li 1951-60); Kirch, Kirch og Tuisk, 1992: 6 (Es 1990-92); Department of Citizenship and Immigration, 1993 (Le 1989-93); Karaliene, 1993 (Li 1991-92); Lithuanian Department of Statistics, 1993 (Li 1992).

granter havde fortrinsret til de nyopførte boligområder (The Institute of Philosophy and Sociology of the Latvian Academy of Science, 1992: 13).

Til og med slutningen af 1980'erne blev immigrationen sat i relief af den meget lille eller endog negative naturlige befolkningstilvækst blandt estere og letter. Aldersstrukturen bevirkede, at estere og letter, som i gennemsnit er to-tre år ældre end russerne og ukrainerne, fødte færre børn og fik flere aborter end immigranterne (Dreifelds, 1990-91: 58; Vetik, 1992: 118). Det katolske og mindre urbaniserede Litauen havde derimod igennem hele sovjetperioden en positiv naturlig befolkningstilvækst (Centre of National Researches of Lithuania, 1992: 10). For landene som helhed er der nu tale om en faldende fødselsrate, men de ikke-baltiske kvinders fødselsrate er faldet relativt mere end de baltiske kvinders, og balterne får nu flere børn end ikke-balterne.

Tabel 2. Befolkningens nationale sammensætning 1934 og 1989, pct.

	ESTLAND		LETLAND		LITAUEN	
	1934	1989 ¹	1935	1993	1923	1993
Titulær nationalitet	88,2	61,5	77,0	54,0	69,2	80,6
Øst-slaver, ialt						
Russere	8,2	30,3	10,6	33,4	2,5	8,7
Ukrainere	-	3,1	0,1	3,2	-	1,1
Hviderussere	-	1,8	1,4	4,2	0,4	1,6
Polakker		-	2,5	2,3	15,3	7,1
Andre nationaliteter	3,6	3,3	8,4	2,9	12,6	0,9
Millioner indbyggere	1,14	1,57	1,91	2,61	2,62	3,74

1. De nyeste data fra Estland er endnu ikke tilgængelige, men forskere anslår, at andelen af estere i dag er over 62 procent, og at russerne nu udgør under 30 procent (Kirch, Kirch og Tuisk, 1992: 4).

Kilder: Estonian Institute, 1993 (Es 1934 & 1989); The Baltic States. A Reference Book, 1991: 92 (Le 1935), 178 (Li 1923); Apine, 1993 (Le 1993); Karaliene, 1993 (Li 1993).

De opdeltede samfund

Den sovjetiske sprogpolitik indebar, at det russiske sprog skulle fungere som et *lingua franca* eller "middel til interkulturel kommunikation". Derfor var russisk sprogindlæring obligatorisk for ikke-russere overalt i republikkerne og benyttedes i stigende grad på arbejdspladser og i uddannelsessystemet. Da kendskab til russisk endvidere var en forudsætning for social mobilitet, lærte mange baltere sig russisk, som hermed blev det dominerende sprog i republikkerne. Ikke-balterne havde derimod hverken incitament til, eller særligt gode muligheder for at lære det lokale sprog. Derfor taler kun omkring en tredjedel af ikke-balterne i dag de lokale sprog bare nogenlunde flydende. Den sproglige adskillelse findes også på arbejdsmarkedet, idet hovedparten af arbejdspladserne fortsat er opdelt i henholdsvis russisk- og "baltisk-talende". Uddannelsessystemet er et andet område med en klar sproglig opdeling. Ikke-balterne er generelt bedre uddannede end balterne. Litauen er dog en undtagelse, idet polakkerne her udgør den dårligst uddannede gruppe (1989 census). Grupperne uddannede sig tillige inden for forskellige områder. Typisk dominerede ikke-balterne på tekniske uddannelser, mens der var en overvægt af balterne på de humanistiske uddannelser.

Andelen af inter-etniske ægteskaber viser den svage grad af integration mellem de etniske grupper. Således gifter omkring 95 pct. af esterne og litauerne sig inden for egen etniske gruppe, mod 80 pct. i Letland (Katus og Sakkeus, 1993; Lithuanian Department of Statistics, 1992: 40; *Statistical Yearbook of Latvia 1991, 1992: 85*).

Op mod 40 pct. af ikke-balterne arbejdede i 1989 i industrien mod kun en fjerdedel af balterne. Ikke-balterne var ligeledes overrepræsenterede inden for andre traditionelle arbejdererhverv som byggeri, transport, minedrift samt inden for politiet og militæret. Bureaukratiet og administrationen var andre områder, hvor balterne var underrepræsenterede. I Letland var over dobbelt så mange ikke-baltere som letter ansat i sådanne erhverv (census 1989). Det er inden for landbrug og skovbrug samt kultur- og uddannelsessektoren, at man finder den store overvægt af baltere.

På grund af overvægten af industriarbejdere blandt ikke-balterne er det i første række dem, der nu er truet af arbejdsløshed. I industribyen Narva i det nordøstlige Estland med blot 6 pct. estere skønnes det uofficielt, at op mod 60 pct. reelt er arbejdsløse.

Samtidig med, at mange ikke-baltere således er truet af en social marginalisering, har andre tilsyneladende haft let ved at omstille sig til de ændrede økonomiske forhold. Det kan skyldes, at de i mange tilfælde har kunnet trække på tekniske og administrative erfaringer fra lederstillinger i de store statsvirksomheder, samt et netværk af kammerater, som tidligere besad centrale poster i det gamle system. Denne succes er i mange balteres øjne et tegn på, at de baltiske økonomier stadig domineres af ikke-baltere. I Letland møder man ofte den påstand, at russerne sidder på tre fjerdedele af den private kapital.

I Litauen er der blandt det russiske mindretal ikke nogen overvægt af industriarbejdere, og de er derfor ikke i samme grad som de russisk-sprogede min-

dretal i de to øvrige baltiske lande truet af arbejdsløshed. Derimod er hovedparten af det polske mindretal enten industriarbejdere eller bønder, og deres situation bliver derfor kraftigt påvirket af den økonomiske omstillingsproces (Centre of National Researches of Lithuania, 1992: 16). Restituerings- og reprivatiseringsprocessen udgør et særligt problem for de polske kollektivbønder. Da de polske landbrugsområder i mellemkrigsperioden hørte ind under Polen, er det ofte vanskeligt for de polske bønder at fremskaffe dokumentation for ejerforhold, der daterer sig tilbage til denne periode. Derudover kolliderer polakkernes krav om en restituering af jorden med de litauiske myndigheders planer om en udvidelse af byzonen i Vilnius-området. Disse problemer bliver ikke mindre påtrængende af, at der i de senere år er blevet investeret næsten 30 pct. mindre i de polsk-dominerede områder end i resten af Litauen (Matakas, 1992: 13).

Politisk transition og etnisk mobilisering

Den politiske mobilisering omkring etniske identiteter er et iøjnefaldende træk ved den politiske transformationsproces i de baltiske lande. Tendensen er tydeligst blandt de baltiske partier og organisationer, især på de nationalistiske fløje.

Efter Sovjetunionens sammenbrud og med overgangen til politisk pluralisme har både de tidligere ledere og nye konkurrerende politiske eliter måttet søge nye veje til politisk indflydelse. Baggrunden for den politiske mobilisering og organisering omkring etnicitet i tidligere sovjetrepublikker skal ses i sammenhæng med fraværet af andre legitime og relevante interessekonflikter. Den sociale og politiske atomisering, skabt under sovjetstyret, umuliggjorde en organisering omkring sociale og økonomiske interesser. En egentlig politisk og social differentiering af befolkningerne i de baltiske republikker påbegyndes først med den politiske og økonomiske transitionsproces, og man kan således på nuværende tidspunkt vanskeligt tale om eksistensen af egentlige klassestrukturer. Der har derfor været et kraftigt incitament til at søge en politisk mobilisering på grundlag af etnisk identitet. Til dette formål har politiske entreprenører på baltisk side kunnet spille på de kollektive erfaringer med sovjetisk overherredømme.

Tiden som selvstændige baltiske republikker frem til indlemmelsen i Sovjetunionen fremstilles ofte som en periode præget af velstand, fremgang og demokrati. Indlemmelsen i Sovjetunionen var set med baltiske øjne ikke alene et ulovligt overgreb, den betød også en afbrydelse af en positiv udvikling. De næsten 50 år som sovjetrepublikker medførte som nævnt en etnisk opsplitning af de baltiske samfund, hvor baltere og mindretal har levet isoleret i forhold til hinanden. Under denne tilstand af isolation udviklede balterne en betydelig følelsesmæssig antagonisme over for især de russisk-sprogede mindretal. Antagonismen har fået næring af ikke-balternes massive tilstedeværelse i byerne, hvor de har medvirket til at lægge pres på bolig- og forbrugssektoren og af erindringen om undertrykkelse og deportationerne af baltere i sovjetperioden. Endelig har den russiske sprogdominans bevirket, at de respektive baltiske sprog i dag er betydningsfulde symboler i den baltiske nationalisme.

Organisatorisk har de baltiske politiske ledere udnyttet de strukturer og ressourcer, som blev skabt med de baltiske folkefronter og for Estlands og Letlands vedkommende de nationale kongresser. Kongresserne blev oprettet som repræsentative organer for estere og letter og hævdede at være de retmæssige arvtagere til mellemkrigstidens uafhængige parlamenter. De øverste sovjetter kunne efter denne opfattelse ikke betragtes som legitime, da de var valgt under sovjetiske love og af landenes samlede befolkninger – inklusive indvandrede og sovjetisk militært personel. Kongresserne søgte med held at mobilisere omkring de nationale identiteter og kravet om politisk kontrol på baltiske hænder, hvilket førte til en rivalisering med Folkefronterne, der var mindre radikale i deres krav. I Estland gennemførte kongressen således en omfattende registrering af personer, der var statsborgere i 1940, hvor landet blev indlemmet i Sovjetunionen, og efterkommere af disse. Man registrerede desuden estere bosat i udlandet samt andre, primært russisk-sprogede, der ønskede at blive estiske statsborgere. I februar 1990 havde man registreret 93 pct. af alle, der var kvalificerede til statsborgerskab efter 1940-reglen. Man introducerede sågar egne estiske pas, der dog ikke fik nogen videre udbredelse (Kelam, 1992).

I Litauen var politiseringen af den nationale identitet stærkest i perioden omkring løsrivelsen fra Sovjetunionen, hvor den litauiske folkefront, Sajudis, i udstrakt grad anvendte nationale symboler i forsøget på at samle befolkningen bag sig. Siden selvstændigheden har de politiske magtforhold i Litauen imidlertid fremmet en moderat politik i etniske spørgsmål, ikke mindst fordi de litauiske vælgere tilsyneladende belønner moderate politiske ledere.

Dog er litauerne holdning til polakkerne ofte præget af en vis mistro og modvilje. En af årsagerne til disse følelser er de territoriale stridigheder, som gennem historien har præget Litauens forhold til Polen. Erindringen om polske overgreb lever tilsyneladende videre i mange litaueres bevidsthed. Det polske mindretal har desuden fået ry for at have været mere sovjettro og dermed mindre loyale over for den litauiske stat end de øvrige befolkningsgrupper i Litauen, idet de under det sovjetiske system bedre ville være i stand til at varetage deres interesser end i et uafhængigt Litauen. Endelig finder mange litauere, at de polske krav om autonomi er et udtryk for manglende loyalitet mod den litauiske stat. Selv om polakkerne ikke på samme måde som de russisk-sprogede mindretal i Letland og Estland identificeres med det tidligere undertrykkende system, betragtes de af mange litauere om ikke som en direkte trussel mod den litauiske nation så dog alligevel som et destabiliserende element.

Fra majoritet til minoritet

Den etniske mobilisering blandt ikke-balterne har fortrinsvis formet sig som defensive reaktioner på, hvad der er blevet opfattet som et stigende pres på ikke-balternes politiske rettigheder og økonomiske velfærd. Organiseringen af ikke-balterne er igang, men ikke uden problemer.

For det første har ikke-balterne tilsyneladende vanskeligt ved at definere deres fælles interesser, og de har ikke i samme grad som balterne kunnet sam-

les i kampen mod sovjetsystemet, der trods alt gav dem en relativ materiel tryghed samt visse privilegier i forhold til balterne. Det gælder både for de russisk-sprogede mindretal og det polske mindretal i Litauen, hvor især lokale polske ledere følte deres positioner truet af en løsrivelse fra Sovjetunionen. Gruppen af russisk-sprogede er desuden både socialt og etnisk heterogen. Endelig er der ikke meget, der tyder på en samlende russisk identitet eller et følelsesmæssigt og kulturelt modsætningsforhold til balterne. For mindretallene fremstod balterne frem til republikkernes uafhængighed ikke som deciderede modstandere, og baltisk uafhængighed blev ikke nødvendigvis opfattet som en trussel. Ganske vist var den overvejende del af mindretallene enten direkte imod eller stillede sig tvivlende i dette spørgsmål, og mindretallenes repræsentanter optrådte hyppigt med sovjettro holdninger. På den anden side viste mange ikke-baltere ved afstemningerne om de baltiske republikkers uafhængighed, at de støttede uafhængighedsbevægelserne. I Estland stemte eksempelvis 36 pct. af ikke-esterne for uafhængighed ved den vejledende afstemning i marts 1991 (Taagepera, 1992: 126). Denne loyalitet er formentlig stadig intakt (EMOR Reports, 1991, 1992). For mindretallene er det i lyset af Sovjetunionens sammenbrud og den økonomiske krise i Rusland svært at få øje på alternativer til de uafhængige baltiske republikker. Til gengæld kan stemningen hurtigt vende, hvis udviklingen i de baltiske lande medfører en politisk og social marginalisering af mindretallene.

For det andet vanskeliggøres den politiske mobilisering og organisering af manglen på tilstrækkelige organisatoriske og politiske ressourcer blandt mindretalsbefolkningerne. Ikke-balterne har domineret de tekniske uddannelser, men har samtidig været underrepræsenterede på de humanistiske. De råder derfor, i modsætning til balterne, kun i ringe grad over en intelligentsia, der er i stand til at definere mindretalsgruppernes særlige interesser og formulere samlende politiske krav til den fremtidige samfundsudvikling. Både de russisk-sprogede grupper i Letland og Estland samt det polske mindretal i Litauen er i denne henseende handicappede.

Den politiske organisering af mindretallene er mest fremskreden i Estland, hvor flere konkurrerende organisationer hævder at repræsentere ikke-esternes interesser. Den mest fremtrædende af disse er "Den repræsentative Forsamling", der udspringer af den russiske intelligentsia, industriledelse samt de russisk-dominerede byråd i det nord-østlige Estland. Organisationen arbejder for at sikre ikke-statsborgerne flere politiske og sociale rettigheder, men tager udgangspunkt i en eksplicit accept af den uafhængige estiske republik (Yugantsev, 1993). Det mere radikale modstykke til "Den repræsentative Forsamling" er Ruskii Sobor, Det Russiske Samfund, hvis ideologiske udgangspunkt kan beskrives som en blanding af sovjet-nostalgi og russisk nationalisme. Organisationen tegnes udadtil af forhenværende militærpersoner samt personer, der tidligere havde mere eller mindre indflydelsesrige poster i Kommunistpartiet (Zöbin, 1993).

Mens den politiske organisering af det russisk-sprogede mindretal i Estland således er forholdsvis fremskreden, er den i de to øvrige baltiske republikker

ret svag. I stedet synes mindretallene her i vidt omfang at sætte deres lid til moderate baltisk-dominerede partier.

I Letland, hvor omkring en fjerdedel af ikke-balterne er statsborgere og dermed har stemmeret, foregår organiseringen af de russisk-sprogede først og fremmest omkring to politiske koalitioner, der begge er repræsenterede i parlamentet. Det drejer sig dels om "Harmoni for Letland", der støtter en liberal statsborgerskabslov og i det hele taget må karakteriseres som moderat i etniske spørgsmål, og dels om den russiske "lige-ret" fraktion, der som navnet antyder arbejder for en total ligestilling af letter og ikke-letter og har rødder i det tidligere Moskva-tro kommunistparti.

I Litauen eksisterer der ikke noget russisk parti og heller ikke nogen politisk organisation med udgangspunkt i den russisk-sprogede befolkningsgruppe i øvrigt. Russisk-sprogede med politiske ambitioner søger i stedet mod litauiske partier. Polakkerne er til gengæld bedre organiserede. Det polske parti, "Den polske Union", må med fire parlamentsmedlemmer tilskrives en vis opbakning og en tilsvarende indflydelse. Partiet har tidligere ført en konfrontationspolitik med blandt andet krav om autonomi for polsk-dominerede områder, hvad der ofte har bragt det i konflikt med den litauiske stat. Det kan blandt andet skyldes, at partiets ledelse har rødder tilbage både til det tidligere kommunistparti og til ledelsen i industri- og landbrugskollektiver. Partiet har i dag sin magtbase i lokalrådene i de polskdominerede områder og har siden Litauens selvstændighed bevæget sig i en stadig mindre radikal retning. "Den polske Union" har haft svært ved at opnå en bredere tilslutning fra det polske mindretal, som tilsyneladende ikke føler sig tiltrukket af et parti med et specifikt etnisk udgangspunkt.

Nationalstat eller medborgerstat

Indretningen af fremtidens baltiske stater må tage udgangspunkt i den etniske sammensætning af landenes befolkninger. Én mulighed er at sidestille de to, eller for Litauens vedkommende tre, dominerende etniske grupper i en multikulturel stat. Sådanne konstruktioner findes eksempelvis i Belgien, Canada og det tidligere Tjekkoslaviet, og til en vis grad var relationerne mellem baltere og ikke-baltere også organiseret på den måde, den gang landene var sovjetrepublikker. Ingen af de tre lande er slået ind på denne kurs. Balternes stærke nationale identitet, deres frygt for at blive domineret af den russiske eller polske kultur og den negative ladning, som begrebet multikultur har fået under sovjettiden, gør det usandsynligt, at denne statsform vil vinde større tilslutning blandt de baltiske befolkninger inden for en overskuelig fremtid.

Tværtimod forsøger man i alle tre lande at opbygge nationalstater, hvor de baltiske befolkningsgrupper er de dominerende eller statsbærende, og hvor de baltiske kulturer og sprog har forrang. Opbyggelsen af en nationalstat kan enten ske ved en udelukkelse af andre grupper end den nationsbærende etniske gruppe eller ved, at denne gruppe tillader, at de ikke-titulære etniske grupper optages i nationalstaten under en eller anden form.

Adskillelse af de etniske grupper

Mange baltere anser modsætningerne i kultur samt politiske og sociale mål mellem de etniske grupper for så uforenelige, at man i praksis må foretage en total adskillelse af grupperne. Udelukkes muligheden for en regulær voldelig etnisk udrensning, så kan dette ske enten ved at repatriere hovedparten af ikke-balterne eller ved at afstå områder, hvor ikke-balterne dominerer. At flytte grænser eller give nogle områder som eksempelvis det nordøstlige Estland autonomi er politisk urealistisk og afvises for nærværende fra baltisk side. For de små baltiske stater vil der være økonomiske og sikkerhedspolitiske problemer forbundet med en indskrænkning af territoriet. Lokale russiske ledere arrangerede i sommeren 1993 en afstemning om autonomi for Narva og Sillamäe regionen i det nordøstlige Estland. Men resultatet var tvetydigt, for selv om næsten alle fremmødte stemte for autonomi, så var stemmeprocenten kun mellem 50 og 60 pct. Og desuden var afstemningen mere en protestaktion mod regeringens nye lov om opholdstilladelse, end den var udtryk for en konkret løsrivelsespolitik. Tilsvarende må lokale polske leders krav om autonomi for Salcininkai-regionen i det syd-østlige Litauen anses som et forsøg på at markere sig politisk i perioden umiddelbart efter selvstændigheden. Sådanne krav har ikke større tilslutning blandt polakkerne i dag.

I Litauen er der ingen planer om en repatriering af hverken polakker eller russere, men i Estland og Letland forsøger man ved hjælp af positive økonomiske incitamenter at få immigranterne til at rejse. Imidlertid hæmmes repatrieringen af flere forhold. Der er behov for flere penge til repatrieringsprogrammerne, og der har endnu ikke kunnet opnås enighed med Rusland om en repatrieringsaftale. I denne forbindelse er FN og CSCE forsøgt inddraget i processen som mæglere og som formidlere af den økonomiske bistand. I Letland findes en russisk organisation, der for private midler organiserer transport og opbygning af landsbysamfund for russere, der ønsker at emigrere til Rusland. Men mange ikke-baltere ønsker at blive i Baltikum af både økonomiske og politiske årsager, og fordi de med familie, arbejde og bolig har skabt en tilværelse og et tilhørsforhold.

Sideløbende med disse forsøg på at få ikke-balterne til at rejse af egen fri vilje bliver der også gjort forsøg på at presse dem ud. Det er ikke en politik, som Estland og Letland praktiserer i et større omfang, men den nye udlændingelov i Estland har sat spørgsmålstegn ved ikke-statsborgeres ret til fortsat opholdstilladelse og dermed ved deres økonomiske og sociale rettigheder. På mindre officielt plan foregår der i administrationen af love vedrørende mindretallets rettigheder i mange tilfælde uregelmæssigheder og ulovligheder. Eksempelvis er det lettiske migrationsdepartements praksis over for russere, der ansøger om statsborgerskab eller opholdstilladelse, i flere tilfælde blevet dømt ulovlig af højesteret, men til trods herfor har departementet fortsat sin politik. Det er sandsynligvis ikke udtryk for en organiseret politik fra statens side, men skyldes snarere, at den offentlige administration er domineret af ledere med rødder i folkefronterne og andre nationale bevægelser, som administrerer efter personlige politiske overbevisninger fremfor at følge loven.

Former for sameksistens

Selv om man gennem repatriering eventuelt formår at mindske andelen af ikke-baltere, vil hovedparten af disse forblive i de baltiske republikker. De baltiske stater må derfor udvikle institutionelle arrangementer, der inden for nationalstatslige rammer regulerer fordelingen af rettigheder mellem statsborgere og ikke-statsborgere. Det drejer sig om fordelingen af politiske og sociale rettigheder samt omfanget af den sproglige og kulturelle pluralisme inden for staten.

Da sociale og politiske rettigheder ofte er afledt af retten til statsborgerskab, kan statsborgerskabet karakteriseres som *retten til at have rettigheder*. Spørgsmålet er derfor i første omgang, hvem der skal tildeles statsborgerskab i de nye baltiske republikker. Man kan i denne forbindelse skelne mellem to grundlæggende principper: *Etnisk statsborgerskab*, hvor det afgørende kriterium er etnicitet og sprog, og *civilt statsborgerskab*, hvor det afgørende kriterium er, om man er født eller gennem en vis periode har opholdt sig i den pågældende stat (Snyder, 1993: 7).

Statsborgerskabslovene i de tre lande er blandingsformer mellem det etniske og det civile princip. I alle tre lande har man med udgangspunkt i de statsborgerskabslove, der var gældende i 1940 inden landenes indlemmelse i Sovjetunionen vedtaget, at folk, der var statsborgere i mellemkrigstidens baltiske republikker, samt efterkommere af sådanne uden yderligere betingelser kan blive statsborgere i de reetablerede stater. Dog anvender Litauen i højere grad end de to øvrige lande civile kriterier ved tildeling af statsborgerskab. I Litauen vedtoges i 1989, at der udover de nævnte grupper kunne tildeles statsborgerskab til alle permanente indbyggere med fast indkomst. Denne variant omtales i baltisk sammenhæng ofte som en *nul-løsning*. Da fristen for at søge om statsborgerskab udløb i november 1991, havde 87 pct. af dem, der ikke havde opnået statsborgerskab efter *1940-varianten*, benyttet sig af denne mulighed (Öst, 1993: 59-60). I Estland og Letland er der derimod valgt en mere restriktiv politik. Henholdsvis 40 og 30 pct. af befolkningerne i Estland og Letland skal således ansøge om statsborgerskab gennem en naturaliseringsproces og skal i denne forbindelse opfylde visse krav (Öst, 1993: 58, Department of Citizenship and Immigration, 1993). Det etniske element kommer her til udtryk i kravet om ansøgerens kendskab til det nationale sprog. Desuden kræves, at ansøgeren har haft fast bopæl i landet, for Estlands vedkommende i minimum to år, legal indkomst samt afgivelse af et loyalitetsløfte over for staten. I Letland diskuteres på nuværende tidspunkt stadig, om kravet til ansøgeren skal være fem, ti eller seksten års ophold i landet. Sprogkravet udgør på kort og mellemlangt sigt en barriere for de russisk-sprogede immigranter, der som oftest ikke taler de baltiske sprog. I Estland og Letland er staten gået bort fra at tilbyde gratis sprogundervisning for voksne. Kvaliteten af sprogundervisningen i skolerne er på grund af lærermangel lav, og desuden er det vanskeligt at praktisere de baltiske sprog i russisk-dominerede områder.

Udformningen af statsborgerskabslovene indebærer, at en stor del af mindretallene hverken på kort eller mellemlangt sigt har udsigt til at opnå statsborgerskab. Spørgsmålet er derfor, hvilke rettigheder denne gruppe skal tilde-

les. Det er i denne forbindelse afgørende, om ikke-statsborgere opnår status som "permanent residents" eller ej. Personer, der ikke kan bevise, at de har fast bopæl og legal indkomst samt personer, der tidligere har været tilknyttet KGB eller Den Røde Hær, kan ikke opnå status som permanent residents.

Begge grupper står svagt med hensyn til politiske rettigheder, hvilket har størst betydning i Estland og Letland, hvor andelen af ikke-statsborgere er størst. Kun statsborgere har stemme- og opstillingsret ved parlamentsvalg, og i Estland er der desuden vedtaget en lov, der forhindrer ikke-statsborgere i at stille op ved lokalvalg (Law on Aliens, 1993). Til gengæld har ikke-statsborgere med fast opholdstilladelse ret til sociale ydelser såsom pension og dagpenge på lige fod med statsborgere.

Kulturel pluralisme

I alle tre lande er der vedtaget sproglove, som erklærer de baltiske sprog for nationalsprog. Alle offentlige institutioner skal herefter anvende statssproget i deres daglige arbejde og i kommunikationen med offentligheden. Skriftlig, og for Litauens vedkommende også mundtlig, kontakt mellem offentlige myndigheder og enkeltpersoner kan dog foregå på andre sprog, hvis de pågældende ikke behersker de baltiske statssprog. Lovene indeholder desuden bestemmelser om, at alle offentligt ansatte inden for et vist tidsrum skal have lært sig statssproget. I Estland og Letland er fristen udløbet, mens den i Litauen løber til 1. januar 1995. I det hele taget skiller Litauen sig ud som det af landene, hvor minoritetssprogene har de bredeste udfoldelsesmuligheder. I områder, hvor bestemte minoritetsgrupper udgør en *væsentlig* del af befolkningen, skal den offentlige administration ved siden af det litauiske statssprog desuden anvende de sprog, som tales af de pågældende minoriteter. En tilsvarende ordning findes ikke i de to øvrige lande. I Litauen gælder sprogkravet desuden alene for offentligt ansatte, hvorimod det i Estland og Letland tillige gælder ansatte i private organisationer og virksomheder. Det skal i denne forbindelse bemærkes, at den private sektor endnu udgør en meget begrænset del af arbejdsmarkedet, og at statens sanktionsmuligheder over for de private virksomheder er ringe. I praksis fortolkes bestemmelserne tilsyneladende således, at alle, der i deres arbejde har sproglig kontakt med det omliggende samfund, er omfattet af sprogkravet. Kravene er graduerede efter de ansattes placering indenfor virksomhedernes hierarkier, og i praksis eksisterer der ingen krav om sprogfærdigheder for almindelige industriarbejdere. I centraladministrationerne i Estland og Letland foregår der en udskiftning af ikke-baltere med baltere, og processen er tilsyneladende temmelig fremskreden. Herudover er det vanskeligt at få overblik over, i hvilket omfang sprogkravet faktisk har medført afskedigelser. Indtrykket er dog, at myndighederne på dette punkt er tilbageholdende og fortrinsvis sanktionerer sprogkravet over for ansatte på de højere niveauer i de administrative hierarkier.

Konfliktens fremtidsperspektiver

Med balterne som den alt-dominerende politiske kraft er det i første række de

baltiske regeringer, som kan bidrage til at mindske risikoen for en optrapning af konflikten mellem baltere og ikke-baltere.

Hidtil er der i Estland og Letland ført en politik over for mindretallene, der er mere uforsonlig end i Litauen. I Litauen har man ikke i samme grad som i de to øvrige baltiske lande følt sig truet af mindretallenes tilstedeværelse, da litauerene gennem hele sovjetperioden har udgjort en komfortabel majoritet. Trods mange fællestræk mellem Estland og Letland har Estland i højere grad end Letland forfulgt deciderede nationalstatslige mål. Den højere grad af kulturel adskillelse mellem grupperne i Estland har betydet, at esterne har haft sværere ved at acceptere mindretallenes tilstedeværelse. Hovedparten af ikke-esterne er kommet til landet efter 1940, hvorimod en stor del af ikke-letterne har boet i Letland i flere generationer. I Letland har man derfor en længere tradition for sameksistens mellem letter og nationale mindretal. Desuden har de mere afklarede politiske magtforhold i Estland muliggjort en mere konsekvent nationalistisk politik. I Letland er der først med valget i juni 1993 en politisk afklaring på vej. Omkring en fjerdedel af ikke-letterne er statsborgere og udgjorde ved parlamentsvalget mellem 10 og 15 pct. af vælgerkorpset. Det har betydet, at mindretallene her, i modsætning til mindretallene i Estland, er repræsenterede i parlamentet. Sammenholdt med styrkelsen af den mere moderate lettiske fløj kan det derfor forventes, at der vil blive ført en mindre nationalistisk politik end i Estland.

En række forhold vil være af afgørende betydning for udviklingen i konflikten. Som beskrevet er konflikten i højere grad en kamp for sociale og politiske ressourcer mellem statsborgere og ikke-statsborgere end en konflikt på et etnisk grundlag. Der er dog et stærkt potentiale i den nuværende situation i form af historisk betingede modsætninger, strukturelle interessekonflikter samt sammenfaldet mellem sproglige og etniske modsætningsforhold og andre interessemodsætninger.

En fortsat økonomisk tilbagegang synes uundgåelig og vil medføre en yderligere marginalisering af de ikke-baltiske befolkninger i Estland og Letland. Når disse grupper samtidig er forhindrede i at deltage i den politiske proces og dermed ad demokratisk vej varetage deres interesser, risikerer man, at de for at sikre sig indflydelse vil søge alternative former for politisk organisering. Det er derfor vigtigt, at arbejdsløshed og andre sociale problemer, som rammer ikke-baltere, ikke kommer til at fremstå som direkte og tilsigtede resultater af en diskriminerende statslig politik. Indtil videre er der kun svage tegn på en sådan udvikling.

En anden mulig konsekvens af en fortsat marginalisering af ikke-balterne er, at de i stort tal vil emigrere til deres moderlande, primært Rusland. En sådan udvikling vil formentlig fremkalde stærke reaktioner fra Ruslands side. Risikoen ligger i denne forbindelse dog især i den politiske udvikling internt i Rusland i form af en eventuel styrkelse af nationalistiske kræfter.

Det er ikke muligt på kort sigt at opløse de historisk betingede modsætninger mellem baltere og ikke-baltere. Det forekommer også umuligt både på kort og på mellemlangt sigt at vende den økonomiske nedgang. De baltiske

lande må derfor i højere grad søge at neutralisere virkningerne af kulturelle modsætninger og sociale interessekonflikter og ikke som nu føre en politik, der fremmer usikkerhed og utryghed hos mindretallene. En sådan politik må på den ene side tage hensyn til de nationale befolkningers krav om en genskabelse af nationalstaterne. På den anden side må de demokratiske baltiske stater samtidig påtage sig rollen som garant for minoriteternes rettigheder.

Litteratur

- Apine, Ilga (1993). *Interview*, 27. maj i Riga.
- Brass, Paul R. (1976). "Ethnicity and nationality formation", *Ethnicity*, vol. 3, pp. 225-241.
- Centre of National Researches of Lithuania (1992). *National Minorities in Lithuania*, Vilnius: Ministry of Foreign Affairs, Department of Nationalities of the Government of the Republic of Lithuania.
- Department of Citizenship and Immigration (1992). *External Migration in Latvia* (January 30th), Riga: Latvian Statistics Committee.
- Department of Citizenship and Immigration (1993). *External Migration in Latvia* (May 24th), Riga: Latvian Statistics Committee.
- Dreifelds, Juris (1990-91). "Immigration and Ethnicity in Latvia", *Journal of Soviet Nationalities*, vol. 1, nr. 4.
- EMOR-Reports (1991). *Quarterly of Estonian Market and Opinion Research Centre Ltd.*, Vol. 1, nr. 1.
- EMOR-Reports (1992). *Quarterly of Estonian Market and Opinion Research Centre Ltd.*, Vol. 2, nr. 2.
- Eriksen, Thomas Hylland (1991), "Etnisitet, nasjonalisme og minoriteter: Begrebsafklaring og noen kritiske refleksjoner", *Internasjonal Politikk*, vol. 49, nr. 4, pp. 479-488.
- Estonian Institute (1993). *Estonia in Facts* (February), Tallinn: Estonian Ministry for Foreign Affairs.
- Karaliene, Marija (1993). *Migration: Evolution of Directions, Number and Composition of Movers*, Vilnius: Lithuanian Department of Statistics.
- Katus, Kalev og Sakkeus, Luule (1993). *Interview* 31. maj i Tallinn.
- Kelam, Tunne (1992). Formand for Den Estiske Kongres, *Interview* 30. april i Tallinn.
- Kirch, A., Kirch, M. og Tuisk, T (1992). *The Non-Estonian Population Today and Tomorrow. A Sociological Overview, Preprint* (December), Tallinn: Estonian Academy of Science, Department of Humanities and Social Sciences.
- Language Law of The Estonian Soviet Socialist Republic i *Restoration of the Independence of Estonia. Selection of Legal Acts 1988-1991*, Ministry of Foreign Affairs of The Republic of Estonia, Tallinn 1991.
- Law on Aliens* (1993). Unofficial translation, amended version, Estonian Parliament, 8. juli.
- Law on Amendments and Additions to the Language Law of The Latvian SSR, the 31th of March 1992, i *Official State Language in Latvia*, Riga 1992.
- Lithuanian Department of Statistics (1992). *Lithuanian Population 1991*, Vilnius.
- Lithuanian Department of Statistics (1993). *Lithuania, Statistics on Migration*, Vilnius.
- Mckay, James (1982). "An exploratory Synthesis of Primordial and Mobilizationist Approaches to Ethnic Phenomena", *Ethnic and Racial studies*, vol. 5, nr. 4, October, pp. 395-420.
- Matakas, Juozas (1992). "The Problems of Ethnic Minorities in Lithuania", *Lithuania Today*, Iss. 6, Vilnius: Lithuanian European Institute.
- National Minorities in Lithuania* (1992), Centre of National Researches of Lithuania, Vilnius.
- Saar, Ellu og Titma, Mikk (1992). "Migrationsströme im sowjetisierten Baltikum und ihre Nachwirkung auf die baltischen Staaten nach Wiederherstellung der Selbständigkeit", *Berichte des BIOst*, nr. 9.
- Sakkeus, Luule (1993). "Post-War Migration Trends in the Baltic States", *RU Series B*, nr. 20, Tallinn: Estonian Interuniversity Population Research Centre.
- Sampson, Steven (1991). "Etniske spændinger i øst-europa", *Nordisk Østforum*, nr. 3, pp. 29-38.
- Sampson, Steven (1992). "Kiss me I'm Serbian! Etniske konflikter i østeuropa" *Politica*, nr.4, årg. 24, pp. 393-407.
- Snyder, Jack (1993). "Nationalism and the Crisis of the Post-Soviet State", *Survival*, vol. 35, no. 1, pp. 5-27.
- Statistical Yearbook of Latvia 1991* (1992). Riga: State Committee for Statistics of the Republic of Latvia.
- Taagepera, Rein (1992). "Ethnic Relations in Estonia, 1991", *Journal of Baltic Studies*, vol. 23, nr. 2, pp. 121-132.

lande må derfor i højere grad søge at neutralisere virkningerne af kulturelle modsætninger og sociale interessekonflikter og ikke som nu føre en politik, der fremmer usikkerhed og utryghed hos mindretallene. En sådan politik må på den ene side tage hensyn til de nationale befolkningers krav om en genskabelse af nationalstaterne. På den anden side må de demokratiske baltiske stater samtidig påtage sig rollen som garant for minoriteternes rettigheder.

Litteratur

- Apine, Ilga (1993). *Interview*, 27. maj i Riga.
- Brass, Paul R. (1976). "Ethnicity and nationality formation", *Ethnicity*, vol. 3, pp. 225-241.
- Centre of National Researches of Lithuania (1992). *National Minorities in Lithuania*, Vilnius: Ministry of Foreign Affairs, Department of Nationalities of the Government of the Republic of Lithuania.
- Department of Citizenship and Immigration (1992). *External Migration in Latvia* (January 30th), Riga: Latvian Statistics Committee.
- Department of Citizenship and Immigration (1993). *External Migration in Latvia* (May 24th), Riga: Latvian Statistics Committee.
- Dreifelds, Juris (1990-91). "Immigration and Ethnicity in Latvia", *Journal of Soviet Nationalities*, vol. 1, nr. 4.
- EMOR-Reports (1991). *Quarterly of Estonian Market and Opinion Research Centre Ltd.*, Vol. 1, nr. 1.
- EMOR-Reports (1992). *Quarterly of Estonian Market and Opinion Research Centre Ltd.*, Vol. 2, nr. 2.
- Eriksen, Thomas Hylland (1991), "Etnisitet, nasjonalisme og minoriteter: Begrebsafklaring og noen kritiske refleksjoner", *Internasjonal Politikk*, vol. 49, nr. 4, pp. 479-488.
- Estonian Institute (1993). *Estonia in Facts* (February), Tallinn: Estonian Ministry for Foreign Affairs.
- Karaliene, Marija (1993). *Migration: Evolution of Directions, Number and Composition of Movers*, Vilnius: Lithuanian Department of Statistics.
- Katus, Kalev og Sakkeus, Luule (1993). *Interview* 31. maj i Tallinn.
- Kelam, Tunne (1992). Formand for Den Estiske Kongres, *Interview* 30. april i Tallinn.
- Kirch, A., Kirch, M. og Tuisk, T (1992). *The Non-Estonian Population Today and Tomorrow. A Sociological Overview, Preprint* (December), Tallinn: Estonian Academy of Science, Department of Humanities and Social Sciences.
- Language Law of The Estonian Soviet Socialist Republic i *Restoration of the Independence of Estonia. Selection of Legal Acts 1988-1991*, Ministry of Foreign Affairs of The Republic of Estonia, Tallinn 1991.
- Law on Aliens* (1993). Unofficial translation, amended version, Estonian Parliament, 8. juli.
- Law on Amendments and Additions to the Language Law of The Latvian SSR, the 31th of March 1992*, i *Official State Language in Latvia*, Riga 1992.
- Lithuanian Department of Statistics (1992). *Lithuanian Population 1991*, Vilnius.
- Lithuanian Department of Statistics (1993). *Lithuania, Statistics on Migration*, Vilnius.
- Mckay, James (1982). "An exploratory Synthesis of Primordial and Mobilizationist Approaches to Ethnic Phenomena", *Ethnic and Racial studies*, vol. 5, nr. 4, October, pp. 395-420.
- Matakas, Juozas (1992). "The Problems of Ethnic Minorities in Lithuania", *Lithuania Today*, Iss. 6, Vilnius: Lithuanian European Institute.
- National Minorities in Lithuania* (1992), Centre of National Researches of Lithuania, Vilnius.
- Saar, Ellu og Titma, Mikk (1992). "Migrationsströme im sowjetisierten Baltikum und ihre Nachwirkung auf die baltischen Staaten nach Wiederherstellung der Selbständigkeit", *Berichte des BIOst*, nr. 9.
- Sakkeus, Luule (1993). "Post-War Migration Trends in the Baltic States", *RU Series B*, nr. 20, Tallinn: Estonian Interuniversity Population Research Centre.
- Sampson, Steven (1991). "Etniske spændinger i øst-europa", *Nordisk Østforum*, nr. 3, pp. 29-38.
- Sampson, Steven (1992). "Kiss me I'm Serbian! Etniske konflikter i østeuropa" *Politica*, nr.4, årg. 24, pp. 393-407.
- Snyder, Jack (1993). "Nationalism and the Crisis of the Post-Soviet State", *Survival*, vol. 35, no. 1, pp. 5-27.
- Statistical Yearbook of Latvia 1991* (1992). Riga: State Committee for Statistics of the Republic of Latvia.
- Taagepera, Rein (1992). "Ethnic Relations in Estonia, 1991", *Journal of Baltic Studies*, vol. 23, nr. 2, pp. 121-132.

- The Baltic States. A Reference Book* (1991). Tallinn: Estonian, Latvian & Lithuanian Encyclopedia Publishers.
- The Institute of Philosophy and Sociology of the Latvian Academy of Science (1992). *Etnosituatsiya v Latvii*, Riga: State committee on Statistics of the Latvian Republic.
- Vetik, Raivo (1992). "The Nationality Issue in Estonia. The Politics of Transition in the Baltic States," Århus: Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet.
- Yugantsev, Nikolai (1993). Formand for Representative Assembly, *Interview*, 8. maj i Tallinn.
- Zöbin, Alexei (1993). Formand for Russkii Sobor. *Interview*, 4. juni i Tallinn.
- Öst, Anna-Carin (1993). "Who is citizen in Estonia, Latvia and Lithuania ?", pp. 43-86 i Finnish Helsinki Committee, *Human Rights in the Baltic States*, Helsinki: Tabloid Oy.